

К.М. Мацкевич, студ., I курс, гр. ААГ-15-1, ФІМ
Науковий керівник – к.і.н., доц. М. Е. Кругляк
Житомирський державний технологічний університет

З ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В ЖИТОМИРІ

На землях сучасної України євреї з'явилися ще в дохристиянські часи. Надгробні записи I–II ст. до н. е. свідчать про те, що, переселившись з Малої Азії та Кавказу, євреї проживали на території Криму. За часів Княжої Русі у X–XIII ст. існували великі громади євреїв. Вони жили в окремих кварталах у містах. Євреї, що тікали від хрестових походів, також прибували до України, і перші європейські євреї почали приїжджати з Німеччини ймовірно в XI ст.

Перші єврейські поселення в Житомирі датовані початком XVIII ст., незважаючи на те, що офіційно до 1792 р. євреям було заборонено проживати тут. Вони займалися звичними для них справами: торгівлею, ремеслами, утримували корчми і шинки. В 1789 р. єврейське населення складало третину населення міста – 882 особи, а в 1847 р. зафіксовано вже близько 9500 євреїв. З кінця XVIII ст. широке розповсюдження отримав хасидизм – релігійний рух, що з'явився у східноєвропейському іудаїзмі в другій чверті XVIII ст. Він дав початок общинам, на чолі яких стоять цадіки.

В XIX ст. Житомир був одним із центрів єврейського культурного життя. Євреї жили, перш за все, в районі Чуднівської вулиці з приєднаними до неї Мало-Чуднівською, Кафераною, Рибною, Острозькою (двох останніх на сьогоднішній день не існує) і декількома іншими. Місцевий поліцмейстер Т.І. Вержбицький писав: «Ця частина міста складає єврейське гетто. На кожному кроці бруд, сморід, нечистоти. Будівлі суцільні, скупчені, незграбні. Лавки, крамнички, шапи, ларі і люди ютяться на кожному кроці... Не рідкість тут зустріти, поряд з магазином сукні, склад смоли, бакалійну та гастрономічну торгівлю, майстерні і т. п.». У другій половині XIX ст. «питома вага» євреїв у торговому житті Житомира досягала 90 %. Більшість у своїх цехах (близько 60 %) становили і євреї-ремісники, серед яких переважали кравці та столяри-червонодеревці.

Перший типографський верстат, який друкував хасидську літературу на івриті, запрацював у Житомирі ще в 1804 р. А в 1847 р. тут відновила свою діяльність переведена десятиліттям раніше зі Славути знаменита «богословська» друкарня купців Шапіро, яка протягом 15 років була однією з двох (друга залишалася у Вільно) дозволених єврейських друкарень в Росії. Вона друкувала виключно релігійну літературу хасидського спрямування. Разом з тим, у другій половині XIX ст. Житомир уславився колицею освіти для євреїв Волині. «Тут, – за свідченням сучасника, – зібралися, як у фокусі, всі, що носили на собі печатку освіти, всі, що жадали знання – єврейського та європейського». Заснована в 1854 р. «для 30 хворих і 10 старців, які потребують піклування» житомирська єврейська лікарня і богадільня спочатку розміщувалася в невеликому дерев'яному будинку. У 1886 р. в Житомирі було зареєстровано 39 хедерів з 348 учнями, талмуд-тора з 423 учнями. У 1903–1904 рр. функціонували 54 хедери, талмуд-тора, двокласне училище з 252 учнями, 5 приватних жіночих шкіл з 372 ученицями, жіноча професійна школа (з 1898 р.). Діяла єврейська бібліотека. У 1847 р. у Житомирі було відкрито рабинське училище, перетворене в 1873 р. в Єврейський вчительський інститут, закритий урядом «за непотрібністю» в 1885 р. У числі викладачів училища були Х.З. Слонімський, А.Б. Готлобер, Е.Цвейфель. У 1862 р. в Житомирі було засновано перше в Росії єврейське ремісниче училище, в якому за роки його існування (училище було закрито урядом в 1884 р., адже з точки зору представників влади, давало «євреям економічну перевагу над християнами в Південно-Західному краї») навчалося до 1500 учнів.

Починаючи з 1870-их рр. торгове значення Житомира падає, що відбилось на економічному становищі єврейського населення, що складав, згідно з переписом 1897 р., близько 31 тис. чол. (46 % усього населення); знижується значення Житомира як єврейського культурного центру. 1884 р. побудовано Житомирський єврейський вчительський інститут. Після закриття інституту (в 1885 р.) приміщення деякий час пустувало, а 2 березня 1887 р. в ньому було відкрито двокласне єврейське початкове училище, що знаходилося тут до 22 червня 1890 р., коли будівля була передана у власність Житомирської прогімназії (пізніше перетворена в 2-у Житомирську гімназію) (нині його займає природничий факультет ЖДУ ім. І.Франка).

Не менш бурхливим було для євреїв XX ст. З 1901–1902 рр. в Житомирі діяли організації Бунду. Наприкінці 1904 р. єврейські робітники взяли участь у загонах самооборони, які дали відсіч спробі влаштувати єврейський погром. І все ж, у квітні 1905 р. у Житомирі стався триденний погром, під час якого 20 осіб було вбито в місті і в його околицях. Заворушення почалися після провокаційного повідомлення про те, що євреї за містом нібито стріляли в царський портрет. Загони єврейської самооборони чинили героїчний опір погромникам, втративши при цьому 14 чоловік убитими. Солдати стріляли в бійців самооборони.

Євреї Житомира дуже постраждали в роки громадянської війни (1917–1921 рр.). Весною 1920 р. євреї Житомира страждали від утисків поляків, які захопили місто. Після приходу Червоної армії (червень 1920 р.) єврейські установи були взяті під контроль радянської влади і невдовзі ліквідовані. У 1920 р. в Житомирі було відкрито єврейський педагогічний технікум. У 1926 р. у Житомирі проживало близько 30 тис. євреїв (39 % всього населення), у 1939 р. – трохи менше – 28733 осіб (30,5 % всього населення).

9 липня 1941 р. Житомир був окупований німецькою армією. Частина єврейського населенні міста встигла евакуюватися. Незабаром після окупації почалися розстріли. По звільненні міста від нацистської окупації тисячі євреїв повернулися додому. Проте внаслідок Голокосту їхня чисельність суттєво зменшилася порівняно з довоєнним періодом. Зокрема, за переписом 1959 р., в Житомирі проживало 14800 євреїв (14 % всього населення), у 1979 р. на території Житомирської області рахувалося 28 973 єврея; з них тільки 5125 чол. назвали ідиш рідною мовою. У 1945 р. була відкрита синагога, яка в 1962–1963 рр. була закрита. У 1975 р. закрито і єврейське кладовище. У 1970–1980-х рр. відбувався виїзд євреїв до Ізраїлю і інших країн. У 1989 р. єврейське населення Житомира становило 10700 осіб (3,7 %). Наприкінці 1980-х – початку 2000-х рр. більшість єврейського населення виїхало в Ізраїль, США, Німеччину та інші країни. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Житомирській області (включаючи Житомир) проживало 2700 євреїв (12,3 % єврейського населення області, згідно з переписом 1989 р.).

І все ж, хоч і незначна, єврейська громада Житомира прагне в нелегких умовах сучасної політичної і економічної ситуації підтримувати дух і культуру свого народу. Так, в 1989 р. в Житомирі було створено Єврейське культурно-просвітнє товариство, в 1990 р. відкриті вечірня і недільна школи, потім денна школа «Ор Авнер». У 1992 р. в Житомирі була створена єврейська релігійна громада, тоді ж громаді було повернуто будівлю синагоги. У 1996 р. за допомогою Джойнта почала функціонувати благодійна організація «Хесед Шломо». На початку 2000-х рр. були створені жіночий єврейський гуманітарний інститут «Махон Хая Мушка», дитячий садок «Хая», іешива «Менахем», хедер «Менахем», єврейський жіночий клуб, єврейська бібліотека. У 2004 р. Федерація єврейських громад СНД відкрила в Житомирі школу-інтернат. На місцях масових розстрілів євреїв під час Катастрофи завдяки зусиллям ізраїльтянки Ліни Торпусман, що організувала збір грошей, були встановлені пам'ятники з написами на івриті, ідиш та українською мовами – в 2000 р. на хуторі Видумка, в 2001 р. – в Богунському лісовому масиві. Також на початку століття була споруджена житомирська синагога на місці дерев'яної молитовної школи Товариства рознощиків на кошти, пожертвовані цій школі житомирським міщанином М.О. Гітманом. У заповіті від 7 липня 1904 р. він ставив обов'язок прикріпити до фронтової стіни зверху біля парадного входу на вічні часи мармурову дошку, що сповіщає про його пожертву і про час його кончини. Після закриття синагоги (в 20-ті рр.) і націоналізації будівлі в ній розміщувалися різні установи, останнім часом, перед її поверненням (у серпні 1992 р.) єврейській громаді, – міський клуб профтехосвіти.

Таким чином, євреї мали значний вплив на розвиток Житомира в плані торгівлі, культури, політики. Особливо потужні позиції українського єврейства в економічній царині та їхнє значне представництво в національній структурі населення міст зазнали істотних змін за радянських часів. Трагедія єврейства в роки Другої світової війни позначилася на кількісному представництві євреїв у містах. В той же час вести мову про підтримку національної окремішності єврейського етносу в радянські часи через утилітарні підходи до особистості на тлі формування «єдиного радянського народу» не доводиться. На жаль, і в роки незалежності України єврейська громада, як і більшість громад національних меншин, змушена розраховувати на підтримку закордонних установ і спонсорів, а не на державну допомогу.